

פרק ה'

מחשבת ישראל

יחידה 19 | מי "מחליט עליי"? על קבלת אחריות של אדם על מעשיו עיון במאמרו של הרב קאפח "בעזרת ה'"

עיריית הלוי | רכזת פיתוח למידה משמעותית במחשבת ישראל

תודה לאיילה גורן, מדריכה במחשבת ישראל, ולילי חרמנצקו מהמכון לחינוך דמוקרטי על הייעוץ בכתיבת השיעור.

מי "מחליט עליי"? על קבלת אחריות של אדם על מעשיו

עיון במאמרו של הרב קאפח "בעזרת ה'"

עירית הלוי, רכזת פיתוח למידה משמעותית במחשבת ישראל.

תודה לאיילה גורן, מדריכה במחשבת ישראל, וליולי חרמנצקו מהמכון לחינוך דמוקרטי על הייעוץ בכתיבת השיעור.

דצינול

רעיון חופש הבחירה הוא רעיון מרכזי ומהותי ביהדות. הבחירה החופשית, לרבות אפשרות הבחירה ברע הכלולה בה, מקורה ברצון הבורא, היא מהווה יסוד התורה והמצווה ומכוחה נגזר תפקידו הייחודי של האדם בבריאה! יחד עם זאת, אין מדובר בעיקרון אמוני פשוט. הגדרת מהות הבחירה, כמו גם האופנים והתחומים שבהם היא חלה, שנויה במחלוקת בין גדולי חכמי ישראל.¹

קשה אף יותר הוא יישום רעיון הבחירה בחיי המעשה אצל תלמידים צעירים. תלמידים רבים אינם מרגישים את עצמם כבעלי בחירה חופשית, ולעתים אף להפך - הם מרגישים כי חלקים גדולים מחייהם נקבעים שלא ברצונם בידי אחרים. חלקם אף נרתעים מהאחריות הכרוכה ברעיון הבחירה, ומעדיפים להישען על תודעה אמונית פשטנית התולה בקב"ה את כל מעשיהם.

הרב יוסף קאפח זצ"ל, כנאמן למסורת הרמב"ם, הבליט את ערך הבחירה החופשית. מערך השיעור שלהלן בנוי על דבריו באשר למנהג יהודי תימן שלא לרשום "בע"ה" או "בס"ד" על גבי מסמכים שכתבו. הרב קאפח ראה בנוהג זה ביטוי לשיטתו של הרמב"ם בדבר אחריותו של האדם לבחירותיו בחיים.

כפי שהרב קאפח עצמו מציין, ישנן עמדות שונות ביחס לסוגיה זו, אך אין ספק כי גם הנוקטים גישה שונה יוכלו להיתרם רבות מנקודת מבט זו ומן המשמעות המרוממת שהיא מעניקה לתפקיד האדם ולמעשיו.

1 כדברי המהר"ל בדרך החיים (ג, טו): "ומה שאמר והרשות נתונה, כי מצד שהאדם בצלם אלקים נתן לאדם רשות לעשות מה שירצה, ואין האדם מוכרח במעשיו [...] ואם רואה שהאדם רוצה לעשות חטא, אין הקב"ה מונעו ממנו, כי האדם נברא בצלם אלקים, ויש לו דמיון בזה גם כן אל הש"ת"; וברמב"ם במשנה תורה, הלכות תשובה: "ואל תתמה היאך האדם עושה כל מה שיחפוץ, וכי יעשה בעולם דבר שלא ברשות קונו? ככה חפץ ה' להיות האדם ברשותו".
2 להרחבה נוספת ולגישות שונות לגבי עיקר זה ראו: רס"ג אמונות ודעות מאמר ד, פרקים ד-ה; חובת הלבבות, שער ג, פרק ח; רמב"ן דברים לו; העיקרים מאמר ד, פרק ה; הרמב"ם במורה נבוכים, במשנה תורה, הלכות תשובה ובשמונה פרקים; רמח"ל דרך ה' חלק א; מלבי"ם בראשית א, כו; הרב קוק לנבוכי הדור פרק א.

מטרות

1. התלמידים יכירו את עמדתו של הרב יוסף קאפח בדבר הבחירה החופשית ואחריות האדם למעשיו.
2. התלמידים יתנסו ביישום העיקרון האמוני שמציב הרב קאפח בהתמודדותיהם היומיומית.
3. התלמידים יטפחו ויחזקו את מידת האמון בעצמם ובשיקול דעתם, וכן את מידת אחריותם האישית לבחירותיהם.

קהל היעד

תלמידי כיתות ז'-י"ב

עזרים

- כרטיסיות מקרים
- דף מנחה ללימוד המאמר
- סרטון ומקור משווה

מהלך הפעילות

שלב א - אישי במליאה

מי מחליט עליי? מהו חופש ועד כמה אנו חופשיים בבחירות שלנו?

המורה יתלה על הלוח כרטיסי שאלות בנושאים שונים הדורשים הכרעה בחייהם של תלמידים בהווה ובעתיד (נספח ו).

המורה יבקש מהתלמידים לסמן על כל כרטיס בעזרת מדבקות או צבעים מי בעיניהם מחליט לגבי תחום זה בחייהם:

הצבע	מי מחליט?
אדום	אני
צהוב	ההורים
כחול	צוות בית הספר
סגול	החברה
כתום	המדינה
ירוק	הקב"ה

שאלות לדיון

1. האם אתם מופתעים מהתשובות שעניתם? מה מפתיע אתכם?
2. מה אפשר ללמוד מהצבע השולט במדבקות / בסימונים שבכל כרטיס?
3. האם המצב שמשתקף מן הצבעים בנוגע למקבלי ההחלטות בנושאים הקשורים אליכם משביע את רצונכם? משמח אתכם? מדוע? מה הייתם רוצים לשנות? הציעו דרכים לשינוי.

3 תקציר מאמרו של הרב קאפח ראו במאמרו של הרב יוחאי רודיק בעמ'.

4. האם אנחנו מרגישים חופשיים?

5. האם אנחנו רוצים לבחור בעצמנו?

6. האם ראוי שאנו נבחר, או שמא גורמים אחרים באמת יודעים טוב מאתנו מה נכון?

המורה יסכם את תפיסת התלמידים לגבי המקום שהם מייחסים לרצון האישי שלהם. כבר בשלב זה כדאי לתת תשומת לב לאותן תשובות שיתייחסו לגבולות שמקורם ברצון ה'.

שלב ב - זוגי

לימוד המאמר "בעזרת ה'"³

שאלות לדיון

1. אצל רבים קיים הנהג לפתוח כל דבר כתוב במילים "בעזרת ה'". האם אתם נוהגים לעשות זאת? מדוע? מה כוונתכם בכיתוב זה?
2. האם, לדעתכם, זוהי בקשה ראויה?
3. האם עלינו לקוות לעזרתו של הקב"ה במימוש פעולותינו?
4. לאיזה סוג של עזרה אנו מצפים מהקב"ה כשאנו רושמים "בעזרת ה'"?
 - המורה ירשום את התשובות על הלוח.
 - המורה יחלק את המשתתפים לזוגות ויחלק להם דף לימוד (נספח 2).

דף הלימוד כולל ארבעה קטעים מתוך המאמר, המהווים את השלד הרעיוני שלו. התלמידים ינסחו את השלד של המאמר.

מומלץ לחזור ולסכם את הדברים באיסוף במליאה.

שלב ג - במליאה

שאלות לדיון

1. כיצד היה מתייחס הרב קאפח לשאלה שבה פתחנו את השיעור: "מי מחליט עליי?"
2. מה התחדש לך על עצמך לאור מאמרו של הרב קאפח?

סיכום המורה

הרב קאפח מתנגד לגישה האמונית התולה ברצון ה' את הצלחת פעולותינו או כישלונן. רצון ה' הוא שנפעל מכוחנו אנו.

הרב קאפח מכוון אותנו להאמין בשיקול דעתנו, להעמיד במרכז את כושר הבחירה שלנו, ובעיקר לקבל אחריות על הבחירות שלנו ועל תוצאותיהן. כך כלפי הבורא, וקל וחומר כלפי בשר ודם.

הערה למורה:

יש מקום להבחין בין בחירה בוגרת שמשמעותה הפעלת שיקול דעת, גיבוש עמדה אישית וקבלת אחריות על תוצאות, ובין בחירה ילדותית שמשמעותה לעשות "מה שבא לי". אפשר להמחיש לתלמידים את ההבדל בעזרת סרטון הפרסומת (הלא חינוכי) "את לא מחליטה עליי".

הצעות נוספות לגיוון

1. בשלב קריאת המקור אפשר להמיר את השאלות לדיון במטלת כתיבה בנוסח "מכתב להוגה". יש להוסיף לדף הלימוד את ההנחיות הללו:

- קראו את דברי הרב קאפח ואת דברי הרמב"ם מתוך המאמר "בעזרת ה'".

שוחחו בזוגות -

מה התחדש לכם בעיון במאמר? מה אתם חושבים על הנאמר בו?
האם הוא מעלה אצלכם שאלות?

- כתבו מכתב לרב קאפח, ובו תתארו את הדברים שדיברתם עליהם.

2. ניתן לשלב בשיעור מרכיב של השוואה ביו הגישות השונות ביהדות בסוגיה זו, בעזרת לימוד המקור שלהלן מדברי רבי נחמן מברסלב:

טוב מאד להשליך עצמו על השם יתברך ולסמוך עליו.

ודרכי, כשבא היום אני מוסר כל התנועות שלי ושל בני והתלויים בי על השם יתברך שיהיה הכל כרצונו יתברך, וזה טוב מאד.

גם אזי אין צריך לדאג ולחשב כלל אם מתנהג כראוי אם לאו, מאחר שסומך עליו יתברך,

ואם הוא יתברך רוצה בענין אחר,

הוא מרצה להתנהג בענין אחר כרצונו יתברך.

וכן כשמגיע שבת או יום טוב,

אזי אני מוסר כל ההתנהגות וכל הענינים והתנועות של אותו השבת או היום טוב להשם יתברך שיהיה הכל כרצונו יתברך,

ואזי איך שמתנהג באותו השבת יום טוב שוב אינו חושב וחושש כלל שמה לא יצא ידי חובה בהנהגת קדשת אותו היום,

מאחר שפבר מסר הכל להשם יתברך וסמוך עליו יתברך לבד.

(שיחות הר"ן, פסקה ב)

כרטיסים

מה לאכול?

מה ללבוש?

באיזה מקצוע אבא/אמא לעבוד?

באיזה חדר אלזר?

האם ללכת לתנועת נוער?

עם מי את/אתן?

אתי להתעורר בבוקר?

האם לעזור השורת בטוחות?

מה אלוהים?

לאילו עובדים ללכת?

מי התורים שלי?

דף לימוד "בעזרת ה'" - הרב יוסף קאפח

- לפניכם ארבעה קטעים מתוך מאמרו של הרב קאפח "בעזרת ה'". לגבי כל חלק, כתבו במילים שלכם מה אומר הרב קאפח, או מה הוא מביא מדברי הרמב"ם.
- לאחר שתסיימו, קראו שוב את הדברים שכתבתם בחלוניות - מה בעצם טוען הרב קאפח?

"וכיוצא בזה כתב בחיבורו הגדול 'היד החזקה' בהלכות תשובה פרק ה' הלכה א-ד והרי קטעים מדבריו: 'רשות לכל אדם נתונה אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו [...] ואין לו מי שיכפהו ולא גוזר עליו ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים, אלא הוא עצמו ומדעתו נוטה לאיזו דרך שירצה [...] ודבר זה עיקר גדול הוא והוא עמוד התורה [...] ככה חפץ ה' להיות האדם רשותו בידו וכל מעשיו מסורין לו, ולא יהיה לו כופה ולא מושך אלא הוא מעצמו ובדעתו שנתן לו האל עושה כל שהאדם יכול לעשות, לפיכך דנים אותו לפי מעשיו אם עשה טובה מטיבין לו ואם עשה רעה מרעין לו".

"וכיון שכן, הרי לפי דרך חשיבה זו אין מקום לפתיחה 'בע'ה' או 'בס'ד'. שהרי אם תוכן המכתב או האגרת הוא דבר של מצוה ודברים נעלים שהאדם מקבל עליהן שכר מאת ה' הרי אין ה' מתערב להפעיל את האדם לעשות את הטוב כי אז לא יהא האדם זכאי לשכר ולא לגמול טוב בעד מעשהו הטוב, כי לא לבדו מרצונו המוחלט עשה מה שעשה מעשה הטוב אלא בהפעלת שמים או לפחות בשיתוף פעולת שמים, והשכר או הגמול מגיעים למי שהפעילו [...] ואילו היו תנועות האדם לרגעים כרצון ה' העכשוי למטרה זו העכשוית ומשום כך אתה מבקש ממנו העזר והסיוע, כי אז בטל כאמור העונש ועמו הגמול והשכר".

"ידועה מחלוקת בעלי העיון בדורות הקודמים בעניין רצון ה' וגזרתו על תנועות האדם ותנוחותיו. האם הן לרגעים - כלומר בשעה שאדם מרים את ידו כך רצה ה' זה עתה שירים את ידו ובעת שהוא מחזיק קולמוס [כלי כתיבה] ומטהו לכאן ולכאן לצייר את האותיות שהוא מצייר, כך רצה ה' זה עתה שיחזיק את הקולמוס? [...] או שהאדם חפשי ורצונותיו נמסרו בידו ויכול הוא לעשות את רצונו כרצונו ללא הכוונה הפניה או הפעלה ממעל".

"לברור נקודה זו שהיא מפתח להבנת השאלה חייב אני להביא את לשונו של רבנו הגדול הרמב"ם בפירוש המשנה פרק ח' מפרקי הקדמתו למסכת אבות והרי קטע מדבריו [...]: 'ובזה חולקים כת המדברים* לפי ששמעתיים אומרים שהרצון (רצון ה') בכל דבר הוא בכל עת ועת תמיד ולא כן אמונתינו אנו. אלא הרצון היה בששת ימי בראשית שכל הדברים יתנהגו לפי טבעיהם תמיד כמו שנאמר מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה ואין כל חדש תחת השמש".

מהן שתי הגישות לגבי התערבות ה' בפעולות האדם? גישה א' _____ גישה ב' _____

איזו גישה נוקט הרמב"ם והרב קאפח בעקבותיו? _____

איזו מסקנה נובעת מעמדה זו לגבי חופש הבחירה של האדם? _____

מה מסיק הרב קאפח מדברי הרמב"ם? _____

* קבוצה של חכמי דת מוסלמים שחייתה בימיו של הרמב"ם

